

A POLITIKATUDOMÁNY ÉS A TÖRTÉNELEM VISSZATÉRÉSE

Pap Milán

politológus, tudományos segédmunkatárs, NKE ÁKK MTKI

(Csizmadia Ervin: *A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, s ha igen, hogyan?* Budapest, Gondolat, 2017.)

A történelem hasznáival kapcsolatban létezik egy antik eredetű nézet, amelyet a *historia magistra vitae* toposza fejez ki. E toposz arra utal, hogy az elmúlt időkkel, illetve az elmúlt idők történeteivel való foglalkozás mindig valamely tanulságot rejteget a ma élők számára. Nem pusztán arról van szó, hogy tudjuk, honnan jöttünk, hanem hogy észrevegyük a hasonlóságot a történeti események különbözőségében, figyelmezzünk a veszélyekre, és ne szalasszuk el a lehetőségeket, vagy ne ismételjük a múlt hibáit.

Csizmadia Ervin legújabb kötete már alcímében sugallja, lehetséges és érdemes is a történeti minták elemzése. Sőt, e minták kirajzolhatják, ahogy a cím jelzi, a magyar politikai fejlődés logikáját, olyan közös pontokat, amelyek kimutathatóak a modern Magyarország történetének különböző szakaszaiban. Ha van ugyanis logikája a magyar történeti fejlődésnek, az a korszakról korszakra felismerhető mintázatokban nyilvánul meg. Erre utal a kötet utolsó előtti fejezete is („A magyar pártosodás történeti hullámai. A nyugati minta adaptációja és annak korlátai”), amely a pártrendszerek alakulását elemzi a magyar történelem egymást követő szakaszaiban. E fejezet pedig azzal a szerzői kijelentéssel zárul, hogy „a domináns pártrendszerek a magyar politikai fejlődés állandó rekvizitumai, amelyek szinte rendszerfüggetlenek: mind nyugatos mintakövető, mind mintaformáló időszakokban megjelennek.” (352.)¹ Így jutunk el odáig, állítja Csizmadia, hogy „jobban és mélyebben megértsük, miért alakult ki Magyarországon a mai orbánizmus, vagy másképpen: a korai demokrácia miért nem tudta eredeti formájában megtartani magát” (uo.).

Ebben az értelemben azonban kissé félrevezető politikai fejlődésről beszélni. Ez ugyanis azt implikálná, hogy a magyar politikai rendszer története egy meghatározott utat jár be, ahol a kezdeti, alsóbbrendű formákat egyre inkább egy ideális alakzathoz való közelítés jellemzi. A modernitásra oly jellemző és a posztmodern által megkérdőjelezett fejlődéseszményt maga a szerző

sem osztja. Ám annak csak explicit kritikájáig jut el, amikor egy, a történeti-társadalmi sajátosságokat szem előtt tartó politikatudomány pozíciójából a nyolcvanas–kilencvenes években szinte egyeduralgó politikatudományi narratívák, a tranzitológia és konszolidológia kritikus vizsgálatát végzi el (62–68, 151–169.). Felmerül a kérdés, hogy miért is tekinthetjük fontosnak a tranzitológia döglött orozslánjának rugdosását; ám itt sokkal többről van szó. Csizmadia négyszáz oldalas kötetének tétje nem elsősorban a tranzitológiával való leszámolás, hanem a politikatudomány „jelencentrikus” horizontjának kitágítása. Ez a feladat pedig nem is olyan egyszerű, mint azt elsőre gondolnánk. A modern politikatudománynak, amely Nyugat-Európában és itthon is az amerikai diszciplináris előfeltételeket osztja, valóban sajátja egy explicit normatív politikakép² és rendszerfelfogás. E normatív előfeltételek, amelyek elsősorban a demokráciára, a képviselőre, az alkotmányosságra vonatkoznak, magukon viselik egy fejlődésnarratíva sajátosságait, amit leginkább az angolszász demokratikus politikai berendezkedés történeti kialakulásához köthetünk. Ebben a látószögben azonban a nemzeti történeti sajátosságok problémaként merülnek fel a politikatudomány számára. Hiszen hogyan is lennének beilleszthetőek ezek a nemzetközi tudományosság politikai fejlődésről szóló narratíváiba?

Csizmadia Ervin javaslata az, hogy próbáljuk félretenni e politikai fejlődésről szóló (univerzális) narratívát, és induljunk ki abból, hogy a magyar politika történetét „normálisnak” fogjuk fel. Teszi ezt a szerző egy olyan aldiszciplína megalapozásának szándékával, amely mint politikatudóst már két és fél évtizede foglalkoztatja (103–113.), és amely az utóbbi évtizedekben népszerűvé váló *újhistoricizmus* és az *amerikai politikai fejlődés* (APD) vonulataihoz (69–85.) hasonló tudományos előfeltételeket fogalmaz meg. A szerző által történeti politikatudománynak nevezett eljárás az előbb említett „jelencentrikus” politikatudományi szemlélettel szemben pozicionálja magát, a kötet ennek hasznát pedig úgy kívánja bemutatni, hogy a második rész („Jelentörténet”) „jelencentrikus” politológiai elemzéseinek és összefoglalóinak hiányosságaira kívánja felhívni a figyelmet. Majd ennek kiegészítéseként a harmadik részben („Eszmetörténet, politikatörténet és politikai fejlődés”) a történeti politikatudomány elemzéseivel kíván rávilágítani a politikatudományt érdeklő jelenségek történeti mélységű okaira.

Csizmadia Ervin eljárása így a politika- és történettudomány határterületein mozog. Ez törvényszerű, mivel nem utalhatjuk a múltat egyszerűen a történettudomány terepére, a jelen politikai jelenségeit pedig a politikatudományhoz. Itt nem diszciplináris elhatárolásról van ugyanis szó, hanem arról a történeti tudatról, amiről Heller Ágnes a következőket írta *A történelem elméletében*: „Mindazonáltal azt, hogy mi tartozik a jelen múltjához és mi a történeti múlthoz, maga a történelmi tudat dönti el, vagyis a jelenkor tudata, amelynek a történetírás csak kifejeződése. Így abból a kijelentésből, mely sze-

rint a történetírás témája a múlt, az is következik, hogy nem egyedül a történetírás dönt abban az egyszerű kérdésben, hogy *mi számít múltnak.*” (Heller, 2001: 93–94., kiem. az eredetiben.) A politikatudománynak, és így a társadalomtudományoknak, ebben az értelemben igenis dolguk van a múlttal, nem negligálhatják a társadalomban és az értelmiségi-politikusi vitákban munkálkodó történelmi tudatot. Hogyan tegye azonban ezt a politikatudomány? A továbbiakban ezzel a kérdéssel kapcsolatban szeretnék megfogalmazni néhány problémát Csizmadia Ervin kötetének módszere alapján.

Az, hogy a történelmi folyamatok figyelembevétele hasznára válik a politikatudományi elemzésnek, triviális megállapítás. Sőt, kérdezhetnénk, lehetséges-e egyáltalán akármely politológiai megközelítés történeti tudatosság nélkül? Hiszen a leginkább „jelencentrikus” empirikus kutatás is idősorokkal dolgozik, visszatérő mintákat keres. Ha jól értem Csizmadia Ervin módszertani elhatárolását, itt természetesen többről van szó. Arról ugyanis, hogy a mintázatok, legyen szó politikai gondolkodásról vagy szervezeti organizációról, nem pusztán egy rezsím saját időtávlátában, hanem rezsimeken átívelően írhatók le. Ha pedig így van, a történeti politikatudománynak szembe kell néznie három problémával, amelyeket itt szeretnék röviden körbejárni.

(1) Az első politikai-társadalmi jelenségek absztrakciójának problémája. Nem lényegtelen ugyanis, hogy milyen szintű történeti összehasonlítást végzünk, és ahhoz milyen segédfogalmakat használunk vagy alkotunk meg. Ez jól látszik, amennyiben olyan jelenségeket kívánunk elemezni, mint a demokrácia vagy a domináns pártrendszer. Az első esetben nem kézenfekvő, hogy a demokratikus hagyományokat meddig tudjuk visszavezetni a magyar történelemben, milyen alapvető értelmet adunk a demokráciának. A választók köre számít, amely a népfeltség elvét érvényesíti, vagy a képviselőlet jellege, vagy a politikáról való gondolkodás egy fajtája? Ez nehéz kérdés, ami rendkívül bonyolulttá teszi például a magyar demokrácia történetének megírását. A történeti politikatudománynak, felteszem, azonban mégis inkább olyan jelenségekre kellene koncentrálnia, és ezt teszi Csizmadia Ervin is, amely politológiai fogalmainkkal jól körvonalazhatók. Nyilvánvaló hasonlóságok adódnak a pártrendszer és -szerveződés szintjén. És ki ne látná például a domináns pártrendszer ismétlődő mintázatát, ha a dualizmus Szabadelvű Pártjára, a két világháború közötti Egységes Pártra (Nemzeti Egység Pártja, Magyar Élet Pártja) vagy a jelenlegi kormányzó Fidesz–KDNP pártszövetségre gondolunk. Amennyiben viszont egy másik oldalról, a domináns párt és a helyi hatalmi viszonyok alakulása felől tekintjük a történetet, ezen mintázathoz fog kapcsolódni a Magyar Szocialista Munkáspárt több mint harminc éve is. Arra gondolok, hogy az is egy érdekes kutatási kérdés lehetne, ha különböző történeti rezsimek domináns pártjainak helyi hatalmi strukturái kiépülését és működését tekintenénk végig. Ez egy másfajta megközelítést igényelne, mint a pártrendszer vizsgálata; az a gyanúm, hogy a strukturális, sőt személyi folytonos-

ság itt szignifikánsabban tetten érhető. Ám ha specifikus vizsgálatnak vetjük alá az egyes pártrendszereket, és eltérő politikai rezsimek eltérő történelmi eseményekre adott válaszaként kezeljük, rögtön feltűnnek azok a különbségek, amelyek értelmezhetetlenné teszik a korokon és rezsimeken átívelő összehasonlítást és modellalkotást. A nehézség tehát egyrészt abban rejlik, hogy az absztrakció olyan szintjét találjuk meg, amely nem túl általános eredményekkel jár ahhoz, hogy egy kortárs jelenségről mondjon valamit. Másrészt viszont ne essen a szélsőséges prezentizmus hibájába, azaz ne a mai modellhez igazítsa a múlt rezsimtípusait.

Csizmadia Ervin a saját történelmi politikatudományához hasonló irányzatként írja le a nyugat-európai újhistoricismus, illetve az amerikai new political history és az amerikai politikai fejlődés irányzatait. Utóbbiak egy olyan amerikai hagyomány vizsgálatára vállalkoznak történelmi és politológiai módszerekkel, amelyben az egyenes vonalú fejlődés narratívája könnyen kibontakoztatható. Az „amerikai politikai fejlődés” ugyanis egy hagyomány talapzatán, az alapító atyák és az alkotmány bázisán áll, így a diszkontinuitások más szinten fordulnak elő, mint az európai, főként közép-kelet-európai esetben. Az amerikai alkotmány és kiegészítései olyan élő hagyományt képeznek, amelynek az amerikai politikai gondolkodás- és politikaformálás-beli elsődlegességét és folyamatosságát még az olyan válságok sem ingatták meg, mint a véres polgárháború, vagy a kudarcos vietnami háború és a Watergate-botrány. Ez a fajta eszmei és intézményi kontinuitás magától értetődő keretet ad a történelmi-politológiai vizsgálódásoknak. Az amerikai kutatók így az egyes nagy politikai vállalkozások (New Deal, Big Society, Reagan-elnökség), illetve intézmények (citizenship, Medicare) politikatörténete felé fordulnak szívesen, megkülönböztetve magukat a klasszikus politikatörténettől, amely a társadalomtörténeti fordulat előtt uralkodott, és főként a jelentős politikai szereplők, „nagy emberek” életútján keresztül közelítette meg a politika történetét.³

Az elsőként említett irányzatot, azaz az új historicizmust a szerző Grzegorz Ekiert nevéhez köti, aki a közép-kelet-európai posztkommunista politikai örökség és politikai átalakulások kutatója, egyúttal a történelmi politikatudomány Csizmadia által pártolt eljárásához hasonlóan a hosszú távú mintázatok kimutatása mellett érvel. Ekiert és szerzőtársai, illetve kritikussai munkáiban már megjelennek a tudományos absztrakció szintjéből adódó problémák, mint a kutatási kritériumok meghatározása, a hagyományok polifonikussága és szinkronicitása, és természetesen a folyamatosság kérdése. Úgy tűnik, hogy az amerikai vonulatokhoz hasonlóan e szerzők is az intézmények történetében találják meg a plauzibilis vizsgálati kereteket.⁴

(2) Másodiként, és az előző problémakörhöz kapcsolódóan, a rezsimek diszkontinuitása, illetve a politikai-társadalmi invenció és innováció dilemmáját említeném. Ezek a politikai fejlődés feltételezett fogalmából erednek, amelyek meghatározása korántsem magától értetődő, főleg egy kelet-közép-euró-

pai kontextusban. Csizmadia többször hangsúlyozza a magyar politikai fejlődés kontextusfüggőségét, vagyis azt az örök kérdést, hogy a magyar politika hogyan viszonyuljon a nyugati politikai átalakulásokhoz és folyamatokhoz. A kötet történeti részében, a magyar politikai gondolkodás egyes szerzőit éppen mintaformaló és mintakövető gondolkodókként kategorizálja a szerző (233–296.). Ugyanakkor többször jelzi, hogy magyar politikai fejlődésen mást ért, mint az „ideáltipikus nyugati fejlődést”. „A magyar politikai fejlődés – írja a szerző – kétségkívül nem írható le úgy, mint az ideáltipikus nyugati fejlődés, amelynek lényege a liberális demokráciához való közeledés. Ennek oka megint csak nem valami torzulás, hanem egyszerűen az, hogy azok a komplex feltételek [...], amelyek szükségesek egy liberális demokrácia létrejöttéhez, itt szinte mindig hiányoznak.” (118.) Azaz a magyar politikai fejlődés nem azonos a nyugatival, és a nemzeti sajátosságokat nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Csizmadia szerint a belső komparatiztika, amely egy ország történelmi szakaszainak összehasonlítását jelenti, vezethet el azokhoz a sajátosságokhoz, amelyeket figyelembe kell vennie egy történeti politikatudománynak. Ez viszont egyfajta módszertani konzervativizmus felé tereli a kutató figyelmét, mivel arra ösztönöz, hogy egy nemzetileg sajátlagosként felfogott problémát keresen a nemzeti történelem különböző korszakaiban. Ilyen például a közjogi kérdés a magyar történelemben, amely jól láthatóan rendezi a 19. század politikai diskurzusait, ám legkésőbb a királyság intézményének 1946-os megszűntével elenyészik. Állíthatjuk-e, hogy az utána következő korszak kiesik a magyar politikai fejlődésből? Kétséges, hogy az ilyen fejlődéskoncepcióval rendelkező történeti politikatudomány tud-e valamit kezdeni az éles rezsimváltásokkal, a megújuló politikai eljárásokkal és praxisokkal. Hogyan tudja egyáltalán érzéklni a nemzetközi vagy belső folyamatokból érkező újításokat, illetve nem téveszti-e össze ezeket a történelmi példákból felállított mintákkal? Konkrét példát említve, a kortárs illiberális demokrácia vagy „orbánizmus” mennyiben egy történeti kormányzási minta és párturalom visszatérése, mennyiben kortárs nemzetközi minták másolása, illetve mennyiben született a harmadik köztársaság belső tendenciáiból, mint például az elmúlt negyedszázad párton belüli és pártok közötti politikai küzdelmeinek tanulságaiból? Csizmadia Ervin ugyanis azt írja kötetének összefoglaló részében: „Csakis történeti vizsgálódások sorozatán keresztül találjuk meg az orbánizmus titkát. A titok az, hogy az orbánizmus a magyar politikai fejlődés leglogikusabb megjelenése. A Fidesz az a párt, amely a legerősebben támaszkodni tud a történelmi faktorokra, történelmi folytonosságokra. Magyarországon a történelem körülbelül másfél évtizedes tetszhalál után, valamikor a 2000-es évek közepén kezd újra megjelenni a politikai hivatkozások és a politikai gyakorlat szintjén is.” (364–365.) Ami értelmezésemben annyit tesz, hogy a Fidesz a történelmi példákat nem pusztán szimbolikus-történetpolitikai, de stratégiai célok megvalósítására is alkalmazza. A történelem visszatérése így maga egy politikai in-

nováció eredménye, azonban ennek okát csak az univerzalista demokrácia-eszmény és politikai fejlődésnarratíva kimerülésében látja a szerző.

(3) A harmadik problematikus pont a(z) (al)diszciplináris lehatárolás kérdése mint a módszer és nem a fentebb említett történeti tudat politikatudományi fontosságának problémája. A történeti politikatudomány történettudománnyal való kapcsolata korántsem tisztázott. Leginkább az a kérdés merül fel, hogy mi a történeti politikatudomány viszonya a(z) (új) politikatörténetíráshoz, egyáltalán van-e értelme az elhatárolásnak. Sipos Balázs például közel egy évtizede írt módszertani cikkében e kettőt azonosítja egymással (Sipos, 2009: 161.), művelőit pedig a választástörténet, az elitkutatás, a pártszerkezet változása és a történeti demográfia, politikai struktúrák kvantitatív vizsgálata foglalkoztatja (uo. 159.). Belátható, hogy amennyiben a történeti politikatudományt intézményfókuszú aldiszciplínának fogjuk fel, ahogy a szerző kötetében a magyar pártrendszer történeti változásait elemzi, elhatárolhatatlanná válik a politikatörténet módszerétől. A kötet e történeti részének másik fejezete azonban ismert (Eötvös József, Apponyi Albert, Babits Mihály, Szekfű Gyula, Bibó István) és kevésbé ismert (Bernát István, Concha Győző, ifj. Leopold Lajos, Prohászka Lajos, Joó Tibor, Kun József) politikai-közéleti gondolkodókkal foglalkozik, a magyar politikai fejlődés értelmezőinek gondolatait elemzi. Ezen a ponton Csizmadia Ervin azonban a politikai eszmetörténethez kerül közel, amely különböző módszertanokat és nemzetközi kutatási hagyományokat kínál. A politikatörténet és a politikai eszmetörténet határai, ha nem is markánsan, de megvonhatók, talán azon a módon, hogy előbbi a politikai tények interpretációját, míg utóbbi a politikai jelenségek értelmezéseinek történeti tudatosságú interpretációját végzi el. Nem világos, hogy egy elkülönülő történeti politikatudomány hol lehetne elhelyezhető ezen a diszciplináris térképen. Ez elsősorban a módszertant és csak másodsorban a diszciplináris presztízst jelentő kérdés: nehéz ugyanis meglátni, hogy a Csizmadia Ervin által javasolt történeti politikatudomány milyen módszerrel dolgozik. A magyar „politikai fejlődés” egy, a szerző által javasolt hosszú időtartamú vizsgálata be kívánja-e vonni a politikai gondolkodás- és eszmetörténet eredményeit, ilyen irányban kíván tájékozódni, vagy az amerikai új politikatörténet mintájára a politikai intézmények és eljárások mintázatait kutatja? A könyv olvasásakor ezért idegenként hathat az eszmetörténeti rész, jelenléte a kötetben kevésbé indokolt, mint a domináns pártrendszerek történetét taglaló fejezet. E fejezet a könyv legerősebb és legígéretesebb része, ami talán választ is adhat arra a kérdésre, hogy a történeti politikatudománynak mi legyen a tulajdonképpeni tárgya, és milyen módszert kövessen.

Mindent összevetve, úgy gondolom, Csizmadia Ervin kötetét egy felhívásként értelmezhetjük a magyar politikai hagyományról, törésekről és folytonosságokról, történeti hasonlóságokról és különbségekről való gondolkodásra. Amennyiben igazat adunk azt illetően a szerzőnek, hogy a magyar politi-

kában a történelmi tudat felértékelődött, akkor a jelen magyar politikájának megértéséhez a történelmi megközelítés nemcsak kívánatos, de szükséges is. Ez a historicista nézőpont a nyugati politikatudományban már több mint egy évtizede erős pozíciókat harcolt ki magának.⁵ Egy ehhez hasonló fordulat láthatóan a magyar politikatudományban sem maradhat el.

JEGYZETEK

- ¹ A továbbiakban a könyvre csupán a zárójelbe tett lapszámmal hivatkozom.
- ² Itt természetesen nem a normatív politikaelméletre, de még csak nem is egyfajta normatív politikatudományra gondolok. Azokról a normatív előfeltételekről van szó, amelyek a nyugati parlamentáris demokráciák rendszereit vagy ezek egyes elemeit azonosítják a politika „normális” működésével. Ezen előfeltételek nemcsak a politikatudomány értékítéleteit, de vizsgálódásainak irányát is befolyásolják.
- ³ A politikatudomány történelmi fordulatának egyik legtöbbet idézett teoretikusa a Csizmadia Ervin által is sokszor citált Julian E. Zelizer, akinek 2015-ös kötete a „politikátörténelmi renszansz” elmúlt két évtizedét mutatja be (Zelizer, 2015). Az amerikai politikai fejlődés iránya még korábbról datálható, a *Studies in American Political Development* című folyóirat 1986 óta jelenik meg rendszeresen. Az elmúlt egy-másfél évtizedben különösen gazdag termést produkált a történelmi megközelítés, jellemző például Meg Jacobs, Zelizer felesége, kötete az állampolgárság intézményének huszadik századi amerikai történetéről (Jacobs, 2005), a férjével közösen írt, Reagan-korszakkal foglalkozó könyve (Jacobs–Zelizer, 2011) vagy a hetvenes évek energiaválság-politikáját elemző legutóbbi munkája (Jacobs, 2016). Az irányzat további fontos szerzői: Jeffrey Pasley, Sean Wilentz, Gareth Davies, Andrew Preston, Jeffrey Cowie, Rick Perlstein, John Dean és Brian Balogh. A politikátörténet, a történelmi érdeklődésű politikatudomány és az amerikai politikai fejlődés diszciplináris határai mindazonáltal nehezen vonhatók meg.
- ⁴ A Harvardon tanító lengyel Grzegorz Ekiert a szocialista, majd a posztszocialista kelet-európai államok politikáját a (civil) társadalmi szerveződések története és összehasonlító elemzése felől közelíti meg.
- ⁵ Ennek a folyamatnak a politikatudományra gyakorolt hatásairól lásd: Adcock–Bevir, 2005; Bevir, 2006.

IRODALOM

- Adcock, Robert – Mark Bevir (2005): The History of Political Science. *Political Studies Review*, Vol. 3., No. 1. 1–16.
- Bevir, Mark (2006): Political Studies as Narrative and Science, 1880–2000. *Political Studies*, Vol. 54., No. 3. 583–606. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2006.00616.x>
- Heller Ágnes (2001): *A történelem elmélete*. Budapest, Múlt és Jövő.

- Jacobs, Meg (2005): *Pocketbook Politics. Economic Citizenship in Twentieth-Century America*. Princeton, Princeton University Press.
- Jacobs, Meg (2016): *Panic at the Pump. The Energy Crisis and the Transformation of American Politics in the 1970s*. New York, Farrar, Straus, and Giroux.
- Jacobs, Meg – Julian Zelizer (2011): *Conservatives in Power. The Reagan Years, 1981–1989: A Brief History with Documents*. Boston, Bedford/St. Martin's.
- Sipos Balázs (2009): Van-e a politikának társadalomtörténete? A politológia, a szociológia és a történetírás viszonya. *Actas*, 24. évf. 3. sz. 156–166.
- Zelizer, Julian E. (2012): *Governing America. The Revival of Political History*. Princeton, Princeton University Press.